

UOT 37

**E.H.Kərimova**

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*  
*elvira-kerimova-1983@mail.ru*

## **ŞAGİRD ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI MÜƏLLİM-ŞAGİRD MÜNASİBƏTLƏRİ MÜSTƏVİSİNDƏ**

DOI: 10.30546/170899876.72.1.2024.024

**Açar sözlər:** *müəllim, şagird, pedaqoji ünsiyyət, əməkdaşlıq, demokratik üslub*

Məqalədə müəllim-şagird münasibətlərinin yeni müstəvidə həll olunmasının şərtləri və onun şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına təsirindən bəhs edilir.

Son dövrdə ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatları pedaqoji prosesin iştirakçıları arasında subyekt-subyekt münasibətlərinin bərqərar olmasını tələb edir. Şagirdin pedaqoji prosesin mərkəzinə qoyulması, onun maraq və tələbatlarının nəzərə alınması müəllim-şagird münasibətlərinin də yeniləşdirilməsinə, əməkdaşlıq amilinin rolunun artmasına şərait yaradır. Bu isə müəllimi də, şagirdi də təlim prosesinin bərabərhüquqlu tərəf müqabillərinə çevirir. Yəni müəllim təlim prosesində istiqamətverici, fasilitator, şagird isə kiçik tədqiqatçı vəzifəsini yerinə yetirir. Bu prosesdə müəllimin didaktik, təşkilatçılıq, perseptiv, kommunikativ və suqqestiv qabiliyyətləri mühüm rol oynayır.

Pedaqoji ünsiyyət, müəllimin sənətinə və tədris etdiyi fənnə məhəbbəti həm təlim, həm də tərbiyə baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ünsiyyət üslubuna görə avtoritar, avtokratik, liberal və demokratik müəllimləri fərqləndirmək mümkündür.

Şagirdlərlə verbal, qeyri-verbal, vizual və taktil ünsiyyət qurmağı bacaran müəllim sinifdə normal mənəvi-psixoloji mühit yaradılmasını təmin edir. Bu isə şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

**Э.Х.Керимова**

## **ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ УЧАЩЕГОСЯ В АСПЕКТЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЙ «УЧИТЕЛЬ-УЧЕНИК»**

**Ключевые слова:** *учитель, ученик, педагогическое общение, сотрудничество, демократический стиль*

Статья посвящена взаимоотношениям «учитель-ученик» в аспекте современных требований и их влиянию на формирование личности учащегося.

Образовательные реформы, проводимые в нашей стране в последние годы, требуют возрождения субъектно-субъектных отношений между участниками педагогического процесса. Признание статуса учащегося в качестве центра педагогического процесса, учет его интересов и потребностей способствуют переориентацию взаимоотношений «учитель-ученик», повышению роли фактора сотрудничества. Это создает условие как для учителя, так и учащегося быть паритетными в процессе обучения. То есть, учитель выступает проводником и посредником в процессе обучения, а ученик мини исследователем. В этом процессе ключевую роль играют дидактические, организаторские, перцептивные, коммуникативные и суггестивные способности учителя.

Педагогическое общение, любовь учителя к своей профессии и своему предмету имеют огромное значение как в аспекте обучения, так и воспитания. По стилю общения можно выделить авторитарных, авторитарных, автократических, либеральных и демократичных учителей.

Учитель, умеющий построить вербальное, невербальное, визуальное и тактильное общение с учащимися, обеспечивает создание нормальной духовно-психологической среды в классе. Это играет важную роль в формировании личности учащегося.

*E.H.Karimova*

## STUDENT PERSONALITY FORMATION AT THE LEVEL OF TEACHER-STUDENT RELATIONS

**Keywords:** *teacher, student, pedagogical communication, partnership, democratic manner of communication*

The article talks about the conditions for solving the teacher-student relationship at a new level and its impact on the formation of the student's personality.

The recent educational reforms in our country require the establishment of subject-subject relations between the participants of the pedagogical process. Placing the student at the center of the pedagogical process, taking into account his interests and needs creates conditions for renewing the teacher-student relationship and increasing the role of the cooperation factor. This makes both the teacher and the student equal partners in the learning process. That is, the teacher acts as a guide and facilitator in the learning process, and the student acts as a small researcher. The teacher's didactic, organizational, perceptive, communicative and suggestive abilities play an important role in this process.

Pedagogical communication, the teacher's love for the art and the subject taught are of great importance both in terms of training and education. Authoritarian, autocratic, liberal and democratic teachers can be distinguished according to their communication style.

A teacher who is able to communicate verbally, non-verbally, visually and tactilely with students ensures the creation of a normal spiritual and psychological

environment in the classroom. This plays an important role in the formation of the student's personality.

Müəllim cəmiyyətdəki ictimai mövqeyindən, sosial statusundan asılı olmayaraq həmişə insanın formalaşması kimi müqəddəs bir missiyanı həyata keçirmişdir. Pedaqoji fəaliyyətin humanist aspekti də məhz bununla izah olunur. Cəmiyyətdə insan amilinin rolunun artdığı, maddi kapitalın insan kapitalına çevrilməsinin aktuallıq kəsb etdiyi hazırkı şəraitdə məktəbin, müəllim əməyinin ictimai əhəmiyyəti daha da yüksəlir. Təhsil ölkənin gələcək inkişaf yolunu müəyyənləşdirən başlıca strateji sahə kimi diqqət mərkəzində dayanır. Cəmiyyətin intellektual potensialının formalaşması kimi önəmli məsələ məhz məktəblə, təhsillə bağlıdır. Xalqın inkişaf yolunun məktəbdən başladığını iddia edən görkəmli ictimai xadim Nəriman Nərimanov belə hesab edirdi ki, hər bir millət üçün əsl tərəqqi qapısı məktəbdir və hər məktəbin də tərəqqisi məhz milli müəllimlərlə bağlıdır.

Müstəqillik illərində ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatları pedaqoji fəaliyyətin, müəllim-şagird münasibətlərinin də yeni müstəvidə qurulmasını tələb edir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İ.Əliyev qeyd edir ki, yaşadığımız XXI əsr Azərbaycan təhsilinin yenilənməsini və müasirləşməsini tələb edir. Azərbaycan müəllimlərinin də yeni tələblərə uyğun olaraq öz fəaliyyətlərini daha da təkmilləşdirməsi və müstəqil dövlətimizin çiçəklənməsinə xidmət edən yeni nəslin yetişdirilməsi işinə öz töhfələrini verəcəkləri şübhəsizdir.

Son zamanlar müəllimin ənənəvi fəaliyyətində dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklər, ilk növbədə, təlim prosesində müəllimin bələdçi (fasilitator, istiqamət verən) mövqeyindən çıxış etməsində öz əksini tapır. Nəticədə, müəllim-şagird münasibətləri hər iki tərəfin təlim-tərbiyə prosesinin subyektinə çevrildiyi əməkdaşlıq müstəvisində cərəyan edir. Bu isə müəllimlə şagirdin təhsil məqsədinə nail olmaq üçün birgə fəaliyyətinə əsaslanır və onları bərabərhüquqlu tərəf-müqabillərə çevirir.

Biliklərin hazır şəkildə ötürülməsi kimi ənənəvi vəzifəsini yeni istiqamətə yönəldən, yəni şagirdlərə öyrənməyi öyrətmək, onları düşünməyə təhrik etmək missiyası ilə əvəz edən müəllim bu məqsədlə pedaqoji prosesdə problem qoyur. Bu problemin həllində şagirdlərlə sistemli, ardıcıl, məqsədyönlü şəkildə əməkdaşlıq edərək onlara metodiki köməklik edir. Şagird müəllimin verdiyi istiqamətlərə əsasən fəaliyyət göstərir, özünü tədqiqatçı mövqeyindən sübut etməyə çalışır, kiçik tədqiqatlara qoşularaq araşdırmalar aparmağa başlayır və sonda konkret nəticələrə gəlir.

Qarşılıqlı əməkdaşlıq istər müəllim, istərsə də şagirdin subyektiv fəaliyyəti kimi xarakterizə olunur.

Müəllim-şagird münasibətlərinin yeni müstəvidə qurulmasının əsas şərtlərindən biri humanizm prinsipinin gözlənilməsidir. Məktəbdə, sinif otağında şagirdin maraq və qabiliyyətləri təlim prosesinin mərkəzinə qoyulduqda oxumağa həvəs də artır.

Burada əsas məsuliyyət müəllimin üzərinə düşür. Belə ki, müəllim pedaqoji qabiliyyətindən istifadə edərək şagirdlərlə münasibətlərini sağlam şəkildə qurmalıdır. Burada müəllimin didaktik, təşkilatçılıq, perseptiv, kommunikativ (ünsiyyət) və suqgestiv (təlqinedici) qabiliyyətlərə malik olması önəmli rol oynayır.

Müəllim-şagird münasibətləri qarşılıqlı anlaşıma müstəvisində qurulmalıdır. Bu anlaşıma prosesində davranışın qarşılıqlı korreksiyası da öz əksini tapır. Bu münasibətlər çərçivəsində qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün hər iki tərəf əməkdaşlıq edir və bu əməkdaşlıq hər an öz pozitivliyini saxlamalıdır.

Müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurulması qarşılıqlı ünsiyyət vasitələrinə birbaşa təsir edir. Bu münasibətlər əsasında həm müəllimin, həm də şagirdin qarşılıqlı qiymətləndirilməsi prosesi baş verir. Müəllimə pedaqog kimi duyulan pozitiv münasibət şagirddə təlimə maraq yaradır. Şagirdlər, adətən, sevdikləri müəllimin dərslərini daha yaxşı oxumağa çalışırlar. Onlar müəllimin xoş davranışını, mehriban münasibətini daha çox dəyərləndirirlər.

Müəllimin qarşıya qoyduğu problem situasiyanın həll edilməsi şagirddə tədqiqatçılıq bacarıqlarının formalaşdırılmasına təsir göstərir.

Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında müəllim şagirdin bütün şəxsi keyfiyyətlərini nəzərə almalıdır. Bu isə, öz növbəsində, təlimin keyfiyyətini dəyişməyə imkan verir.

Müəllim-şagird əməkdaşlığı tək-cə metod və vasitələrin tətbiqindən ibarət olmamalıdır. Müəllim elə bir şərait yaratmalıdır ki, onun ötürdüyü biliklər şagirdlər tərəfindən mənimsənilib özünükləşdirilsin. Səriştəli müəllimlər başa düşürlər ki, bunun üçün yalnız tədris etdiyin fənni yaxşı bilmək kifayət deyil. Yəni onların fəaliyyəti yalnız mövzuları deyil, şagirdləri öyrətməkdən ibarətdir. Bunun üçün onlar, ilk növbədə, öyrənmə mühiti yaratmalı, şagirdləri maraqlandırmalı, ruhlandırmalıdırlar. Birləşmiş Krallığın və Kaliforniya ştatının məşhur universitetlərinin professoru olmuş Ken Robinsonun fikrincə, "Yaxşı məktəbləri yaxşı müəllimlər yaradırlar. Onlar müxtəlif funksiyaları yerinə yetirməklə, şagirdlər üçün üç əsas məqsədi həyata keçirə bilirlər: şagirdlərin potensialını mümkün olan ən yüksək səviyyədə gerçəkləşdirməklə onları ruhlandırmaq; özlərinə inam yaratmaq və yaradıcı qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək" [3, s.139].

Pedagoji fəaliyyətdə o zaman uğur qazanmaq mümkündür ki, müəllim sənətinə və tədris etdiyi fənnə məhəbbətini birləşdirməyi bacarsın.

Çünki ərəb filosofu İbn Xəldunun dediyi kimi, hər öyrədən müəllim deyil, kimdən ki, öyrənirsən, müəllim odur.

Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında pedaqoji ünsiyyət mühüm yer tutur. Müəllim-şagird ünsiyyətinin istənilən növü tərbiyəvi xarakter daşıyır.

Görkəmli psixoloq, professor Ə.Əlizadə yazır: “Şagirdlər müəllimin erudisiyasını yüksək qiymətləndirir. Bilikli müəllimi sayırlar. Ancaq onlar səmimi, xeyirxah, həssas qəlbini uşaqlara verən və onlarla söhbət etməyi bacaran, hətta sinifdənkənar vaxtlarda da onlarla həvəslə məşğul olan müəllimi sevirlər [2, s.223].

Pedaqoji ünsiyyət təlim-tərbiyə prosesində həyata keçirilir. Peşə ünsiyyəti şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına şərait yaradır, sinifdə səmərəli mənəvi-psixoloji iqlimin yaradılmasına imkan verir.

Pedaqoji ünsiyyət tam olaraq ünsiyyətin bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Elmi pedaqoji ədəbiyyatda aşağıdakı rəhbərlik üslubları qeyd olunur: Avtoritar, avtokratik, demokratik, liberal [5, s.127].

Bunlara uyğun olaraq pedaqoji ünsiyyətin eyni üslublarını qeyd etmək olar.

Avtoritar və avtokratik üsluba malik olan müəllimlər şagirdə obyekt kimi baxırlar. Şagirdlər ünsiyyət zamanı bərabərhüquqlu tərəf-müqabil kimi qəbul edilmir. Belə mövqe tutan müəllim həmişə hökmran olur. Şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almır, onlarla münasibətdə həmişə eyni ünsiyyət formasını saxlayırlar. Bu cür müəllimlərdə şagirdlərə qarşı mənfi münasibət xarakterik hal alır.

Araşdırmalar göstərir ki, ən səmərəli ünsiyyət üslubu demokratik üslubdur. Bu üsluba sahib olan müəllim şagirdə subyekt kimi yanaşır. Müəyyən qərarlar qəbul edilərkən şagirdlərin təklifləri nəzərə alınır. Bu cür münasibət şagirdlərin müstəqilliyini boğmur, əksinə, onlara sərbəst şəxsiyyət kimi qərarlar qəbul etməyə kömək edir.

Şagirdlər belə demokratik müəllimlərlə ünsiyyətə can atır, onlardan lazımı köməklik gözləyirlər. Təlim-tərbiyə prosesində subyekt-subyekt münasibətlərinin bərqərar olunması, müəllimin qarşısında əyləmiş hər bir şagirdə yaşından asılı olmayaraq gələcəyin böyük adamı kimi yanaşılması demokratik ünsiyyət üslubunun başlıca cəhətlərindəndir. Müasir dövrdə demokratikləşdirmə təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərindən biridir.

Liberal (laqeyd) rəhbərlik üslubuna malik olan müəllimlərin şagirdlərlə ünsiyyəti də kortəbii xarakter daşıyır. Belə müəllimlər üçün yalnız 45 dəqiqəlik dərslər prosesi mövcuddur. Şagirdlərin dərslənkənar heç bir fəaliyyəti onları maraqlandırmır. Ünsiyyətin forması müəllimin özündən deyil, şagirdlərdən asılı olur, şagirdlər tərəfindən diktə olunur. Müəllim-şagird ünsiyyətinin səmərəliliyinə görə müəllimləri şərti olaraq 4 qrupa

ayırmaq olar:

Birinci qrupa daxil olan müəllimlər təkcə dərstdə, məktəbdə, təlimlə bağlı məsələləri həll edərkən şagirdlərlə ünsiyyətdə olmaqla kifayətlənmir, onlar şagirdlərlə daim ünsiyyətdədir. Həmin müəllimlər demokratik rəhbərlik üslubuna malik olurlar.

İkinci qrupa daxil olan müəllimlər şagirdlərə hörmətlə yanaşır. Şagirdlərdə isə onlara qarşı dərin inam və etimad yaranır.

Üçüncü qrupa daxil olan müəllimləri fərqləndirən cəhət şagirdlərlə yaxın ünsiyyət saxlamağa cəhd etmələridir. Lakin çox vaxt ünsiyyətə nail ola bilmirlər. Bəzən bu müəllimlər arasında avtoritar rəhbərlik üslubuna malik olanlar da özünü göstərir.

Sonuncu qrupa daxil olan müəllimlər şagirdlərlə ünsiyyətə can atmadıqları kimi, dərslər dedikləri şagirdlər də onlarla yaxın ünsiyyətə meyil göstərmirlər.

Müəllim pedaqoji takt işlətməyi bacarmalıdır. Bu bacarıqdan istifadə edən müəllim şagirdlərlə ünsiyyət zamanı hissiyyat ölçüsünü gözləməklə formalaşan şəxsiyyətə hörmətlə yanaşmış olur.

K.D.Uşinskiyə görə, müəllim-şagird ünsiyyətinin formalaşması birdən-birə baş verən proses deyildir. Bu, hər şeydən öncə, müəllimlərin peşə fəaliyyətləri ilə daha yaxından və daha uzun müddət məşğul olmaları ilə sıx surətdə əlaqədardır. Təcrübə göstərir ki, ali pedaqoji məktəblərin yuxarı kurs tələbələri ümumtəhsil məktəblərində pedaqoji təcrübə zamanı şagirdlərlə yaxından ünsiyyətdə ola bilmirlər. Bəzən buna çalışsalar da, sanki ünsiyyətə girməkdən qorxur, çəkinirlər. Bu hal gənc müəllimlər arasında da özünü göstərir. Lakin vaxt ötdükcə, belə bir gərginlik yavaş-yavaş aradan götürülür və müəllim şagirdlərlə normal ünsiyyət yarada bilir.

Müşahidələr göstərir ki, pedaqoji ünsiyyət bir neçə mərhələdən keçərək reallaşır. V.A.Kan-Kalikə görə, bu mərhələlər aşağıdakı kimidir:

1. Dərsə hazırlıq prosesində siniflə ünsiyyətin müəllim tərəfindən modelləşdirilməsi (proqnoz mərhələsi);
2. Siniflə birbaşa ünsiyyətin təşkili (ünsiyyətin ibtidai mərhələsi);
3. Pedaqoji prosesdə ünsiyyətin idarə edilməsi;
4. Qazanılmış ünsiyyət sisteminin təhlili və gələcək fəaliyyət üçün onun modelləşdirilməsi [3, s.27].

İlkin modelləşdirmə müəllimə ehtimal olunan qarşılıqlı əlaqə sxemini təsəvvür etməyə kömək edir. Bundan əlavə, bu mərhələdə pedaqoji vəzifələr kommunikativ tapşırıqlar sferasına köçürülür, onların uyğunluğuna nail olunur. Nəticədə qarşılıqlı pedaqoji fəaliyyətin məqsədlərinin məhsuldar həyata keçirilməsi təmin edilir.

Ünsiyyətin modelləşdirilməsinin zəruri elementi mümkün psixoloji atmosferin gözlənilməsidir. Məsələn, dərstdə qarşılıqlı əlaqədə olan

subyektlərin emosional münasibətlərinə nail olmaq, sinifdə sağlam mənəvi-psixoloji mühit yaratmaq bu baxımdan çox vacibdir. Bu, öz növbəsində, qarşılıqlı fəaliyyətin aktual pedaqoji aspektlərini müəyyənləşdirir və müəllimə onun kommunikativ davranışını və emosional vəziyyətini təsəvvür etməyə imkan verir.

Müəllimin kommunikativ hazırlığı pedaqoji ünsiyyətin vacib elementi olduğuna görə onun həyata keçirilməsi üçün bir sıra texnologiyalardan istifadə etmək olar:

- kommunikativ yaddaşıınızda bu xüsusi komanda ilə ünsiyyət təcrübəsini bərpa etməyə çalışın, siniflə ünsiyyətdən istifadə edərək müsbət emosiyalar inkişaf etdirməyə təşəbbüs göstərin və mənfi olanları bloklayın – onlar sizi narahat edəcək;

- sinfin sizi və dərs materialını necə qəbul edəcəyini təsəvvür etməyə çalışın;

- siniflə ünsiyyət tərzinizi bugünkü dərsin tapşırıqları ilə əlaqələndirin, onların vəhdətinə nail olmağa çalışın.

Pedaqoji ünsiyyətin ikinci mərhələsi birbaşa ünsiyyətin təşkilini nəzərdə tutur ki, bu zaman müəllim ünsiyyəti idarə etməkdə müəyyən üstünlüklərə malik olmağa imkan verən təşəbbüsü öz üzərinə götürür. Eyni zamanda ünsiyyət obyektı də müəyyən edilir. Adətən, ünsiyyət obyektı dedikdə, bütövlükdə sinif nəzərdə tutulur. Bununla birlikdə, konkret pedaqoji vəzifələrdən asılı olaraq, müəllimin kommunikativ diqqəti bir qrup uşaq və ya fərdi bir şagirdə yönəldilə bilər.

Pedaqoji ünsiyyətin üçüncü mərhələsi ünsiyyətin idarə edilməsidir, onun mahiyyəti tətbiq olunan təsir üsullarının kommunikativ dəstəyidir. Bu, peşə ünsiyyətinin ən vacib elementidir. “Ünsiyyətin idarə edilməsi kommunikasiya modelinin dəqiqləşdirilməsindən, rəbitənin şərtlərinin və strukturunun aydınlaşdırılmasından və birbaşa ünsiyyətin həyata keçirilməsindən ibarətdir” [6, s.566].

Ünsiyyətdə təşəbbüs qazanmaq üçün V.A.Kan-Kalik aşağıdakı texnoloji üsulları tövsiyə edir:

- siniflə ilkin əlaqənin təşkilində səmərəlilik;
- təşkilati prosedurlardan (salamlama, oturma və s.) işgüzar və şəxsi ünsiyyətə operativ keçid;
- siniflə sosial-psixoloji birləşin operativ şəkildə əldə edilməsi, “biz” hissinin formalaşması;
- ayrı-ayrı şagirdlərə qarşı stereotipik və situativ mənfi münasibətlərin aradan qaldırılması;
- bütün siniflə fasiləsiz əlaqənin təşkili;
- qarşılıqlı əlaqənin ilkin anında komandanı səfərbər edə biləcək tapşırıq və sualların qoyulması;

- qadağanedici pedaqoji tələblərin azaldılması və müsbət yönümlülərin genişləndirilməsi [3, s.32].

Pedaqoji ünsiyyət problemlərinin tədqiq edilməsi onu göstərir ki, “müəllim-şagird” münasibətləri əsaslı təlim-tərbiyə məsələsidir.

Müəllim-şagird münasibətlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Onu sadəcə olaraq “can deyib-can eşitmək” kimi yozsaq, müəllimin kiməsə yazdığı gəlməsi, rəhm etməsi, hər şeyi bağışlaması kimi başa düşsək, məsələnin mahiyyətini kiçiltmiş olarıq. Müəllim-şagird münasibətlərinin humanistləşdirilməsi böyük bir amala – şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasına, inkişaf etdirilməsinə, özünü fəallaşdırması üçün şəraitin yaradılmasına xidmət etməlidir.

Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması dövründə mənlilik şüuru ilə əxlaqi şüur qarşılıqlı şəkildə inkişaf edir. Müəllim şagirdin şəxsiyyətini formalaşdırarkən ona hansı keyfiyyətləri aşılayacağını bilməlidir. Aşılanacaq keyfiyyətlər “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz əksini tapmışdır. Orada qeyd edilir ki, müəllim “şəxsi nümunəsi ilə təhsilalanlarda Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə, Konstitusiyasına və qanunlarına, dövlət rəmzlərinə, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəniyyətinə, adət və ənənələrinə, milli və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət və qayğı hissləri aşılamalıdır [1, s.71]. Əfsuslar olsun ki, müəllimlərin bir qismi bu keyfiyyətlərin hansı sistemlə və necə aşılanacağını bilmirlər. Eyni zamanda yüksək ziyalılıq nümunəsi göstərərək müəllim nüfuzunu daim uca tutmaq, pedaqoji etika qaydalarına əməl etmək vacib hesab edilir.

Təlim-tərbiyə prosesində şəxsiyyətin formalaşması yollarını araşdıranda, ilk növbədə, dərsin əhəmiyyətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Dərsin tərbiyə imkanları son dərəcə böyükdür. Müxtəlif müəllimlərin iş təcrübəsini təhlil edərkən aydın olur ki, müəllimlər dərsin tərbiyə imkanlarından nəinki səmərəli istifadə edə bilmirlər, hətta dərsin tərbiyəedici məqsədini müəyyən edə bilmirlər.

Digər tərəfdən şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasını uğurla həyata keçirmək üçün məktəb sistemli tərbiyə proqramına əsaslanmalıdır.

Müəllim məktəbdə əsas simadır. O, şagirdlərdə olan müsbət və mənfi keyfiyyətləri üzə çıxarır, onları düzgün istiqamətləndirmək məqsədilə hadisə və faktları təhlil edir, lazım gəldikdə şagirdə güzəştə gedir, ondan tələb edir və eyni zamanda ona qayğı göstərir. Müəllimin şagirdə belə münasibəti daha təsirli olur.

Məktəb müəlliminin şəxsiyyəti gənc nəslin formalaşması və təlim-tərbiyəsi prosesində ən mühüm amillərdən biri olaraq qalır. Məktəbdə texniki tədris vasitələrinin intensiv inkişafı, tədris vəsaitlərinin bolluğu, məktəbin, habelə müəllimin qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrin effektiv yerinə yetirilməsi gələcək məzunların uğurlu həyatını təmin edir.



Müəllim öz peşə fəaliyyəti prosesində şagirdin şəxsiyyətinə hərtərəfli təsir göstərir. Təsir təkcə təhsil prosesi və yeni biliklərin mənimsənilməsi çərçivəsində baş vermir. Müəllimin özü və onun şəxsiyyəti şagirdlər üçün davranış modeli olur. Buna görə də bilərik ki, müəllimin iş prosesində məqsədi, bir tərəfdən, Ümumi Təhsilin Dövlət Standartını həyata keçirməkdirsə, digər tərəfdən, şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli formalaşması və inkişafına nail olmaqdır. Müəllim yetirmələrinə öz biliyini ötürür və ya uşaqlara öz gücü ilə mənimsəməyi öyrədir, eyni zamanda öz şəxsiyyəti ilə şagirdlərə təsir göstərir.

Birgə fəaliyyət prosesində müəllimin şagirdlərin inkişaf xüsusiyyətlərindən xəbərdar olması, onların şəxsiyyətinə müsbət münasibət bəsləməsi, bütün söylərini şagirdə xas olan potensialın reallaşdırılmasına yönəltməsi vacibdir.

Müəllim şagirdlərlə daim qarşılıqlı əlaqədədir. O, şagirdlərini formalaşdırır, inkişaf etdirir, öyrədir, onlar üçün ya qayğıkeş, həssas, anlayışlı bir yetkin, ya da müəyyən bilik sahəsində yüksək ixtisaslı mütəxəssis olur.

Lakin reallıq daha böyük sərtlikdir və müəllim heç də həmişə mehriban və diqqətli olmur. Araşdırmalar nəticəsində ekspertlər müəyyən ediblər ki, 100 şagirddən 8-i müəllimindən qorxur.

Kobud rəftar, uşağın tədris materialını mənimsəyə bilməməsi barədə sinif qarşısında açıqlama vermək, aşağı qiymətlərlə açıq şəkildə qorxutmaq, ədalətsizlik və ya həddindən artıq sərtlik uşaqların psixikasına ciddi zərbə vura bilər. Belə bir vəziyyətdə xüsusən ibtidai sinif şagirdləri son dərəcə həssasdırlar. Çünki məktəbə ilk dəfə qədəm basan şagird müəllimin savadı, ixtisas biliyi haqqında kifayət qədər təsəvvürə malik deyil. Onun üçün müəllimlik peşəsinin xarici tərəfi daha önəmlidir. Yəni müəllimin onun başına sığal çəkməsi, onu tərəfləməsi və ya sadəcə xoş söz deməsi, əlinə ulduz yapışdırması, gözəl geyimi, səliqəli saç düzümü münasibətlərin formalaşdırılması baxımından daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Pedaqoji ədəbiyyatlarda ünsiyyətin əsasən dörd tipini təsnif edirlər: verbal, qeyri-verbal, vizual və taktil ünsiyyət.

Verbal ünsiyyət nitq vasitəsilə həyata keçirilir.

Qeyri-verbal ünsiyyət yerləş, duruş, mimika və jestlərlə ünsiyyətdir.

Vizual ünsiyyət baxışlarla reallaşdırılır.

Sonuncu – taktil ünsiyyət isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kiçik yaşlı məktəblilərlə həyata keçirilən ünsiyyət növüdür.

Şagirdlər ilk dəfə parta arxasında əyləşərək qarşılarında müəyyən mənada xeyirxah, bilikli, ədalətli və diqqətli müəllim obrazını görürlər. Ona görə də müəllimlər “ikinci valideyn” statusu daşıdıqlarını heç zaman unutmamalıdır. Y.A.Komenskinin dediyi kimi, ata kimi hərəkət edə

bilməyən adam heç zaman yaxşı müəllim ola bilməz.

Bu baxımdan yalnız yüksək əxlaqlı, psixoemosional vəziyyətini necə idarə etməyi bilən, bəzi hallarda uşağın gələcək müstəqil, yetkin həyatında bələdçisinə çevrilə bilən müəllim onlarla normal ünsiyyət qurmağı bacarır. O cəhətdən müəllimin özünü rahat hiss etməsi, gələcəyə inamla baxması, psixoloji cəhətdən sağlam olması vacibdir. Çünki bu, şagirdin böyükdə mehriban və ya kobud, məsuliyyətli və ya cılız, həssas və ya daşürəkli olacağını müəyyən edir.

Gənc nəslin tərbiyəsində müəllimin üzərinə məsuliyyət qoyarkən, valideynin, ailənin uşağın şəxsiyyətinə böyük təsirini xatırlamaq lazımdır. Axı məhz ailə insani dəyərlərin əsas mənbəyidir ki, burada uşaq valideynlərindən nümunə götürərək gündəlik həyatda fəzilət və ya qəbahətin, məhəbbət və ya nifrətin təzahürünü görür və onları sonradan öz şəxsinə nümayiş etdirir. Təəssüf ki, bəzən ailənin özündə uşağın valideynləri təkcə müəllimin əməyini deyil, həm də şəxsiyyətini dəyərsizləşdirir. Bəzi müəllimlər güclü neqativ emosiyalar yaşayarkən şagirdlərin onlara qarşı laqeyd, bəzən isə açıq-aşkar hörmətsiz münasibət faktlarını qeyd edirlər.

Belə münasibət yolverilməzdir. Əhali arasında müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması, bu fəaliyyət növünün bütövlükdə cəmiyyət üçün əhəmiyyətini təbliğ etmək lazımdır.

Müəllim direktorun rəhbərlik etdiyi böyük məktəb ailəsinin bir üzvüdür. Həmkarları arasında iş prosesində formalaşan münasibətlər şagirdin müəllimə olan baxışına da təsir göstərir. Müəllimlərin biri-birinə hörmətli münasibəti, kömək və dəstək göstərmək istəyi şagirdlərə təkcə insanlar arasındakı münasibətləri deyil, həm də iki iş həmkarı arasındakı qarşılıqlı əlaqə modelini, təşkilatda iş ünsiyyətinin necə qurulduğunu nümayiş etdirir.

Beləliklə, şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması və inkişafı prosesində pedaqoji ünsiyyətin düzgün qurulması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlər böyüyür və həmişəlik öz məktəblərini tərk edirlər. Onlar daha yüksək təhsil almaq, işləmək, karyera qurmaq, ailə qurmaq üçün başqa şəhərlərə gedirlər. Hətta uzun illərdən sonra, artıq yetkin kişi və ya qadın olanda, müəllimi ilə küçədə görüşəndə, bəlkə də maddi cəhətdən daha uğurlu, fiziki cəhətdən daha güclü, və ya daha yaxşı təhsili olan, hətta elmlər doktoru dərəcəsi olanlar həmişə qarşısında müəllim olduğunu hiss etməlidir. Ona görə də müəllim iqtisadi vəziyyətdən, sosial transformasiyalardan asılı olmayaraq həmişə müəllim olaraq qalmalıdır.

## **ƏDƏBİYYAT**

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. Bakı: Qanun, 2009, 108 s.

2. Əlizadə Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, Ozan, 1998, 368 s.
3. İlyasov M. Müəllimin pədaqoji ustalığı. B: Elm və təhsil, 2013, 216 s.
4. Robinson K. Yaradıcı məktəblər. B.: Şərq-Qərb ASC, 2018, 277 s.
5. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. М., Просвещение, 1987, 190 с.
6. Слостенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений / В.А.Слостенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов / Под ред. В.А.Слостенина. М.: Издательский центр "Академия", 2002, 576 с.

Redaksiyaya daxil olub 01.02.2024